

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В.М.КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЮРИДИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 19

Київ 2003

**Збірник затверджено ВАК України як наукове фахове видання,
в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень**

Редакційна колегія

Ю.С. Шемшученко, доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
В.Д. Бабкін, доктор юридичних наук (головний редактор з юридичних наук); І.О. Кресіна, доктор
політичних наук (головний редактор з політичних наук); В.П. Горбатенко, доктор політичних наук
(заступник головного редактора з політичних наук — відповідальний секретар); М.І. Сірий, кандидат
юридичних наук (заступник головного редактора з юридичних наук — відповідальний секретар);
В.Б. Авер'янов, доктор юридичних наук; В.І. Акуленко, доктор юридичних наук; О.В. Бабкіна,
доктор політичних наук; В.М. Бебик, доктор політичних наук; С.В. Бобровник, кандидат юридичних
наук; В.Н. Денисов, доктор юридичних наук; В.О. Євдокимов, кандидат юридичних наук;
О.М. Костенко, доктор юридичних наук; Н.Р. Малишева, доктор юридичних наук; В.П. Нагребельний,
кандидат юридичних наук; І.Г. Оніщенко, доктор політичних наук; М.В. Оніщук, кандидат юридичних
наук; Н.М. Пархоменко, кандидат юридичних наук; В.Ф. Погорілко, доктор юридичних наук;
В.І. Семчик, доктор юридичних наук; І.Б. Усенко, кандидат юридичних наук; В.В. Цвєтков, доктор
юридичних наук; Я.М. Шевченко, доктор юридичних наук; Л.Є. Шкляр, доктор політичних наук.

Д 36 Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.
Випуск 19. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України,
2003. — 640 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії держави і права, державного управління, адміністративного, конституційного, міжнародного, цивільного і підприємницького, аграрного та екологічного права, кримінології, кримінального і кримінально-процесуального права. Значна увага приділяється проблемам сучасної політичної науки.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати правові та політичні знання теоретичного і прикладного характеру.

Редактори *І.Ю. Вільчинська, Н.М. Слободян*

Адреса редакції

01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М.Корецького
тел. 229-73-96, факс 228-54-74

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕРЕАБІЛІТУЮЧИМИ ОБСТАВИНАМИ
ЯК РІЗНОВИД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ. ВІДМІННІСТЬ
ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІД ПОЗАДОГОВІРНИХ**

Зобов'язання із заподіяння шкоди, на відміну від інших зобов'язань, які виникають із правомірних актів, наприклад, договору, виникає з неправомірних актів, яким є правопорушення, тобто протиправне, винне заподіяння шкоди деліктоздатною особою. Такі зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, називають деліктними (від лат. *delictum* — правопорушення). Але важливим при цьому є не лише заподіяння шкоди іншій особі, головне, щоб заподіювач шкоди і потерпілий не перебували між собою у зобов'язальних відносинах, або шкода виникла незалежно від існуючих між сторонами зобов'язальних відносин.

© ПІДЮКОВА Тетяна Петрівна — ад'юнкт Національної академії Міністерства внутрішніх справ України

Деліктне зобов'язання — це зобов'язання, в якому особа, яка заподіяла шкоду громадянину або його майну чи майну організації, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування заподіяної шкоди у повному обсязі.

Розглянемо відмінність зазначеного зобов'язання від договірної.

Деліктне зобов'язання виникає внаслідок порушення абсолютного обов'язку і абсолютного права, тобто порушення абсолютних правовідносин шляхом вчинення протиправного, винного діяння. Договірне зобов'язання теж виникає внаслідок цивільних правовідносин, але воно є результатом порушення інших прав, обов'язків та правовідносин, а саме: договірних прав та обов'язків, правовідносин, які регулюються цивільним договором.

У сфері делікту шкода виступає одночасно і умовою виникнення зобов'язання і умовою відповідальності за порушення його. У сфері договору шкода не завжди виступає обов'язковою умовою настання відповідальності. Сплата неустойки, штрафу можлива і у випадках, коли збитки кредитором не понесені.

Вказані види зобов'язань відрізняються один від одного юридичною природою обов'язку заподіювача в деліктному зобов'язанні та обов'язку боржника в договірному охоронному зобов'язанні. Обов'язок заподіювача шкоди — це його новий обов'язок. Обов'язок боржника — це додатковий обов'язок, який виникає в результаті невиконання або неналежного виконання ним договірних обов'язку. Додатковий обов'язок боржника приєднується до невиконаного чи неналежного виконаного ним договірних обов'язку.

Різним є і зміст зазначених обов'язків заподіювача і боржника. У зобов'язаннях, які виникають із заподіяння шкоди заподіювач зобов'язаний відшкодувати заподіяну шкоду шляхом відшкодування її в натурі або відшкодування заподіяних збитків. У договірному ж зобов'язанні обов'язок боржника полягає у відшкодуванні заподіяних збитків у вигляді сплати неустойки, штрафу, пені. Виконання боржником додаткового обов'язку в договірному зобов'язанні не виключає виконання основного обов'язку (виконати роботу, поставити продукцію тощо), якщо інше не передбачено законом або договором.

Деліктне зобов'язання та договірне зобов'язання відрізняється об'єктом. У деліктному зобов'язанні обов'язок заподіювача спрямований на поновлення порушеного абсолютного права, а якщо це неможливо, то на відшкодування заподіяних збитків. У договірному зобов'язанні обов'язок боржника спрямований на забезпечення виконання договору. Тобто боржник, не завдаючи шкоди невиконанням договору, зобов'язаний все ж таки сплатити штраф, неустойку, пеню за порушення договору.

Суб'єктний склад деліктного зобов'язання визначається так: уповноважена особа в ньому збігається з уповноваженою особою в абсолютних правовідносинах, тобто з носієм абсолютного права. Суб'єктний склад договірних охоронних зобов'язань зумовлений суб'єктивним складом договірних регулятивних правовідносин, вони ж і є суб'єктами договірних охоронних зобов'язань¹.

Як договірна відповідальність, так і позадоговірна за змістом є майновими, але форми їх вираження різні. Договірна відповідальність має дві форми: загальну і спеціальну. Загальна полягає у стягненні збитків і застосовується у всіх випадках, крім тих, де вона виключена законом. Спеціальні форми (неустойка, сплата завдатку, позбавлення суб'єктивного цивільного права, втрата завдатку) можуть застосовуватись там, де це передбачено законом або договором. За порушення договірних зобов'язань може водночас застосовуватись як загальна, так і спеціальна форми у деяких випадках, передбачених законом.

Відповідно до ст.453 ЦК України відшкодування шкоди при позадоговірній відповідальності здійснюється в натурі (надати річ того ж роду і якості, виправити пошкоджену річ тощо) або повністю відшкодовуються заподіяні збитки.

Позадоговірна відповідальність, маючи майновий характер, у деяких випадках, передбачених законом, за своїм змістом може бути немайною. Наприклад, наслідки порушення заборони, що передбачає ст.7 ЦК України — заборона поширювати відомості, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію громадянина та організації. Замість невиконаного на правопорушника покладається новий юридичний обов'язок — спростувати відповідним способом відомості, які поширені щодо потерпілого, цей обов'язок є мірою цивільної відповідальності з немайновим змістом. Водночас необхідно зазначити, що підставою для позадоговірної відповідальності у передбачених законом випадках може бути заподіяння моральної (немайнової) шкоди (ст. 440¹ ЦК України).

Виконання зобов'язання по відшкодуванню шкоди зупиняє деліктне зобов'язання. Договірне відношення не завжди закінчується внаслідок відшкодування збитків боржником, діє принцип реального виконання.

Важливе значення для розмежування договірної та позадоговірної відповідальності має характер норм, що регулюють види відповідальності.

Позадоговірна відповідальність регулюється імперативними нормами, а тому встановлені ними правила не можуть бути змінені за згодою сторін. Якщо це стосується договірної відповідальності, то підстави та обсяг її можуть визначатися сторонами.

Відповідальність за шкоду, завдану невиконанням договору кількома боржниками, є частковою, тобто кожний з боржників повинен виконати зобов'язання в рівній частці з іншими (ст.173 ЦК України). Відповідальність за шкоду, спільно заподіяну кількома особами, є солідарною (ст. 451 ЦК України). Виключення становить ст.302 Кодексу торговельного мореплавства України, в якій говориться про відшкодування збитків, які виникли в результаті зіткнення судів. Судовласники відповідають солідарно перед третіми особами за збитки, що виникли внаслідок смерті або пошкодження здоров'я людей. Усі інші заподіяні третім особам збитки відшкодовуються по принципу часткової відповідальності, яка визначається відповідно до ступеня вини. Якщо ступінь вини кожної із сторін встановити неможливо, то відповідальність розподіляється між ними порівно.

На відміну від договірних відносин в деліктних не існує поняття відповідальності за чужу винуватість. Відповідальність настає за чужі дії, але завжди за власну винуватість. Наприклад, за шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг п'ятнадцяти років, відповідають його батьки (усиновителі) або опікун (ст.446 ЦК України). За шкоду, заподіяну громадянином, визнаним недієздатним, відповідає його опікун або організація, які зобов'язані здійснювати за ним нагляд (ст. 448 ЦК України).

У сфері зобов'язань із заподіяння шкоди заподіювач шкоди звільняється від обов'язку відшкодування, коли шкода виникла внаслідок умислу потерпілого (ст. 450 ЦК України), а також враховується груба необережність потерпілого (ст. 454 ЦК України), у той час як в договірній сфері у відповідності зі ст. 210 ЦК України береться до уваги умисел і проста необережність кредитора. Така різниця обумовлена тим, що при заподіянні шкоди в позадоговірному зобов'язанні, правовідносини для потерпілого виникають несподівано, саме тому береться до уваги тільки груба необережність потерпілого. Навпаки, при договірних зобов'язаннях кредитор очікує виконання зобов'язання і готується прийняти виконання з моменту укладення договору, тому враховується проста необережність кредитора.

Проект Цивільного Кодексу України інакше розглядає вплив грубої необережності потерпілого на розмір відшкодування. За ст. 1242 проекту вона є підставою тільки для зменшення розміру відшкодування і не може бути підставою для звільнення заподіювача шкоди від відшкодування.

Позадовговірні шкоди завжди відшкодовуються в розмірі її заподіяння або в меншому розмірі в разі застосування ст.454 ЦК України. При договірній відповідальності розмір відшкодування може перевищити розмір збитків (наприклад, коли неустойка є більшою, ніж збитки кредитора). Виходячи із принципу повного відшкодування шкоди, деякі розбіжності в об'ємі відповідальності по договірним і позадоговірним зобов'язанням випливають з того, що в договірних зобов'язаннях наслідки можливого в майбутньому порушення договору передбачаються попередньо, а в позадоговірних — відшкодування шкоди — реакція на реальне заподіяння шкоди, виходячи з цього неустойка як засіб забезпечення зобов'язання ззагалі не застосовується до зобов'язань із заподіяння шкоди².

Відповідно до проекту ЦК України правило щодо питання про зменшення розміру відшкодування шкоди залежно від майнового стану особи, яка заподіяла шкоду, підлягає обмеженому тлумаченню. Якщо шкоду завдано злочином, то майновий стан особи, що вчинила злочин, не враховується при визначенні розміру відшкодування (ст.1242). Це є дійсно дуже справедливим і доречним.

При договірній відповідальності щодо неустойки, вона може бути зменшена відповідно до майнового стану не тільки боржника, а й кредитора (ст.205). Підставою зменшення неустойки є ступінь виконання зобов'язання, а також інші інтереси сторін, які беруть участь у зобов'язанні. При відшкодуванні позадоговірної шкоди суд може зменшити розмір такого відшкодування залежно від майнового стану громадянина, який заподіяв шкоду, тобто боржника.

Треба мати на увазі, що позадоговірну відповідальність може нести і сторона в договорі. Наприклад, пасажир перебуває в договірних відносинах з транспортною організацією, однак відповідальність за каліцтво і смерть, які заподіяні пасажиру, настає як позадоговірна. Це пояснюється тим, що завдяки зазначеним вище особливостям, позадоговірна відповідальність в більшій мірі забезпечує інтереси осіб, які зазнали шкоду.

Зобов'язання із заподіяння шкоди може мати місце і при притягненні особи до кримінальної відповідальності. Особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов. Відповідно до чинного Кримінально-процесуального кодексу України, цивільний позов розглядається судом разом з кримінальною справою. Закриття кримінальної справи за нересабілітуючими обставинами залишає цивільний позов без розгляду, але не звільняє винну особу від обов'язку відшкодувати в установленому законом порядку завдані матеріальні збитки. Потерпіла особа має право заявити цивільний позов в порядку цивільного судочинства. Таке перенесення питань про відшкодування завданої злочином шкоди у сферу цивільного судочинства при відмові в порушенні кримінальної справи по нересабілітуючим обставинам є доречним з тієї точки зору, що така шкода не могла бути відшкодована у процесі перевірки заяви або повідомлення про злочин в повному обсязі, не дивлячись на усі вжиті заходи, передбачені діючим законодавством. Таке їх перенесення є необхідним і у випадках, коли ця шкода не може бути відшкодована в повному обсязі та з урахуванням наступного розгляду матеріалів, щодо яких відмовлено у порушенні кримінальної справи у зв'язку із застосуванням заходів громадського впливу, на засіданнях комісій у справах неповнолітніх або товариських судів. Такі наслідки неминучі і у випадках, коли

належність предметів та речей, які підлягають поверненню законним володарям у порядку кримінально-правової реституції, оспорується будь-яким із учасників процесу. На нашу думку, необхідно повернути закон таким чином, щоб заявлений цивільний позов про відшкодування завданої злочином шкоди був задоволений і шкода, завдана злочином, була відшкодована не дивлячись на те, чи закривається справа, чи ні. Для цього, можливо, потрібно створити державний фонд, який задовольняв би позови про відшкодування завданої злочином шкоди, якщо винна особа не має можливості його задовольнити відразу. У свою чергу, винна особа буде мати обов'язок перед цим фондом по поверненню витрат на задоволення позову про відшкодування завданої злочином шкоди. Для цього повинні бути створені певні умови та способи і має бути обов'язкова згода винної особи чи осіб, які несуть відповідальність за неї. Якщо винна особа не погоджується на це, то справа закриттю не підлягає, а непорушена справа порушується.

Нове кримінальне законодавство пішло по шляху забезпечення прав та інтересів осіб, які зазнали шкоди від злочину. Відшкодування завданої злочином шкоди виступає умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це стосується звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, у зв'язку з передачею особи на поруки.

1. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. — Л., 1983. — С.7, 18, 42 — 50, 99 — 105; Загоруйко А.И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права. — Харьков, 1996. — С.5 — 20, 2. Каминская П.Д. Основания ответственности по договорным обязательствам // Вопросы гражданского права". — 1957. — С. 75.